

SURXON VOHASIDA AN'ANAVIY OVCHILIK XO'JALIGI

TerDU tadqiqotchisi - *Nurali Safarov*

ANNOTATSIYA

Ovchilik sohasi insoniyatning ayni bir vaqtlarda kun kechirish va oziqlanish uchun lozim bo'lgan eng birinchi xo'jalik faoliyat turiga kiradi. Hali odamzod aqlan yerga ishlov berish, chorvani ko'paytirish kabi sohalarni bilmagan davrda ular to'g'ridan to'g'ri tirik jonzotlarni toshlar, tayoqlar yordamida ov qilib qorin to'yg'izishganlar. Shunday ekan ushbu sohani va uning turlarini an'anaviy tarzda o'rganish bugungi kun etnograflari oldidagi vazifalardan biri deb hisoblaymiz.

Kalit so'zlar: ovchilik xo'jaligi, ovchi itlar, ovchi qushlar, dasht ovchilari, ov mavsumlari.

Ov qilish, shikor — yovvoyi hayvon va parrandani ovlash; odamning hayot kechirish jarayonidagi qad. mehnat faoliyatlaridan biri. Odamlar dastlab guruh bo'lib, keyin yakka holda ov qilishgan. Kadimda tosh, nayza, keyinroq pichoq, to'r va boshqalardan ov quroli sifatida foydalanilgan. Kamon kashf etilishi ovchilikda katta ahamiyat kasb etgan. Osiyodagi ko'chmanchilar ot minib, iskovuch it va qush yordamida ov qilgan. Hozir ko'proq miltiq, qopqon va to'r, it bilan ov qilinadi.

Hayvon va parrandalar qurol bilan ov qilinganda itlardan foydalaniladi. Bunda, asosan, mo'ynali va tuyokli hayvonlar, o'rmon va suv parrandalari ovlanadi. Qurolsiz ovda mo'ynali hayvonlar va ilvasin tutiladi. Bunda qopq-ondan va tuzoqsan foydalaniladi, ular hayvonlar ini og'ziga, yuradigan yo'liga qo'yiladi. It yordamida ov qilishda otliq, ba'zan piyoda ovchi ov itlaridan foydalanadi, bunda tez yuguradigan tozi it hayvonni ochiq maydonga "haydab" beradi, ovchi bilan ov iti esa uni quvlab borib tutadi. Ot va tez yuguradigan tozi it yordamida ov qilinganda hayvon itga oldiriladi, bunda it hayvonni quvib tutguncha ovchi otda yetib boradi va itdan uni ayirib oladi. Ovchi qushlar bilan ov qilishda hayvonlar, asosan, ochiq maydonlarda, bur-gut, lochin, qirg'iy kabi qo'lga o'rgatilgan qushlar yordamida tutiladi.

Ov shartli ravishda:

1. *Sanoat.*
2. *Sport havaskorlik.*
3. *Ilmiy maqsadlardagi ovlarga bo'linadi.*

Sanoat maqsadidagi ovda aholi va sanoat ehtiyoji uchun mo'ynali, tuyoqli yovvoyi hayvonlar va suv qushlari tutiladi.

Sport ovi dam olishning bir turidir. Bunda ham ma'lum tartiblarga va ehtiyot choralari qat'iy amal qilinadi.

Ilmiy ov ovlanadigan hayvonlarni, yovvoyi hayvonlar kasalliklarini, ovchilik ishi va o'lkani o'rganish maqsadida ilmiy muassasalar topshirig'i bilan olib boriladi.

Mo'ynali hayvonlarning 100 dan ortiq turi, tuyokli yovvoyi hayvonlarning 20 dan ziyod va ovlanadigan par-randa (qush)larning 150 dan ko'p turi mavjud. Ovning asosiy tovar mahsuloti — mo'yna, qo'shimcha mahsuloti — go'sht, yog'; qimmatbaxr xom ashyosi: teri, pat, par, jun.

O'zbekistonda 18 yoshga kirgan, ovchilar uyushmasi a'zosi va ovchilik bile-ti bo'lgan fuqarolar ov miltig'idan foydalanish huquqiga ega. Hayvonlarning qimmatbaho turlari maxsus rux-satnoma (litsenziya) bilan ovlanadi. Ov to'g'risidagi qonunlarga rioya qilish, ov muddatlari va usullarini belgilash ishlarini "O'zbekovchibaliqchi" uyushmasi va ovchilik nazorati xizmati bajaradi.¹

Ovchilik xo'jaligi (O'zRda) -mamlakatdagi ovchilik maydonlarini qo'riqlash, tiklash va undan foydalanish bilan shug'ullanadigan xo'jalik. Ovchilik xo'jaligi hukumat qarori bilan tashkil etiladi. O'zbekistonda ov qilinadigan joylar "O'zbekovchibaliqchi uyushmasi" tasarru-fida. Maydoni—708698 ga (2003). 40 ta Ovchilik xo'jaligiga shartnoma asosida biriktirib ko'yilgan. Tog'li mintaqalardagi Ovchilik xo'jaligi lari ixtiyorida 360 ming ga maydon bor. Eng yiriklari Baxmal-Zomin, G'ova-Olmos, Sangzordon, Qurama, Beldorsoy Ovchilik xo'jaligilari. Kaklik, bedana, ular, quyon, to'ng'iz, bo'rsiq va boshqa ovlanadi. Cho'ldasht va suvli yerlardagi Ovchilik xo'jaligilari daryolar va suv omborlari atrofida tashkil etilgan: Aydar, Arnasoy, Zaraf-shon, Oqtepa, Sariqamish, Sirdaryo, Qoraqir, Janubiy Surxon, sharqiy Arnasoy va boshqa Umumiy maydoni 348 ming ga dan ortiq. Bu xo'jaliklarda yana har xil baliklar va turli suv kushlari, shuningdek, ko'chmanchi qushlar ovlanadi.

Ovchilik xo'jaligilari faoliyati xo'jalik hisobi asosida olib boriladi. Ovshunoslar va yegerlar xo'jalik ishlaridan tash kari biotexnik tadbirlarni amalga oshiradi: qishda yovvoyi hayvonlar va qushlarni qo'shimcha ovqatlantirish, sun'iy inlar va uyalar qurish, daraxt va buta ko'chatlari o'tqazish va parvarish qilish ishlari bajariladi. Bir yilda 2-marta hayvonlar va qushlarning miq-dori hisobga olinadi, ularning populyasiyasiga zarar yetkazmasdan ovlash tadbirlari (otiladigan, tutiladigan hayvon va qushlar soni) belgilanadi.²

Ov itlari — ovchilikda foydalanadigan maxsus it zotlari guruhi. Yer sharida 100 dan ortiq Ov itlari zoti bor. Qimmatbaho mo'ynali hayvonlar (olmaxon, suvsar, sobol), asosan, Ov itlari yordamida ovlanadi. Ov itlari zoti bir necha guruhga bo'linadi: laykalar -o'rmonli joylarda mo'ynali va tuyokli hayvonlar (yovvoyi cho'chqa, los, bug'u), shuningdek, o'rmon, o'rmondasht zonalaridagi yovvoyi, suvda suzuvchi par-

¹ O'zME. Birinchi jild, 2000-yil.

² O'zME. Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil.

randalarni ovlashda foydalaniladi. Laykalar ovlangan hayvon yoki parrandalarni qidirib topib, ovchi kelgu-nicha ushlab turadi. Tez yugurar tozilar -o'rmon, o'rmondasht zo-nalarida quyon, tulki, bo'ri, chiyabo'ri, silovsin va tuyokli hayvonlarni ovlashda foydalaniladi. Ular, ovchi o'ljasini otmaguncha vovullab hayvon izidan boraveradi.

Tozilar - quyon, tulki, o'rmondasht, dasht va yarim cho'l rayonlarida mayda tuyoqli hayvonlarni ovlashda foydalaniladi. Tozilar katta, o'ziga xos tana tuzilishiga ega, kuchli it, ko'zi o'tkir, tez yugurishga moslashgan (20 m/sek gacha yugura oladi). Ular hayvonlarni quvib ushlab oladi (yoki bo'g'adi). U ya itlari (taksa, teryerlar, foksteryerlar) — inlaridagi tulki, bo'rsiq, yenotsimon itlarni ovlash uchun foydalaniladi; ular inlaridagi hayvonlarni ovchi oldiga haydab chiqaradi yoki inida holsizlantiradi.

Iskovuchlar (setter, poynterlar va boshqalar) botqoq, o'rmon, dasht va suvda suzuvchi parrandalarni hidlab topib pisib yotgan joyini ovchiga bil-diradi. Ovchining imosi bilan parrandani cho'chitib, otishga qulay qilib beradi. Spaniyellar yerda pisib yotgan parrandalarni cho'chitib, uchiradi. Otilgan parrandalarni topib, ovchiga olib keladi.

Ov qushlari — yovvoyi parrandalarning mazali go'shti, qimmatbaho par va patlari, mo'ynasi uchun ovlanadigan guruhi. Ba'zi qushlarning tuxumlari ham yig'iladi. Qushlar qadimdan ov ob'yekti sifatida sut emizuvchilardan keyingi o'rinda turgan. Qush ovlari qad. misr freskalari va yunon vazalarida tasvirlangan. Qush ovlashning turli usullari mavjud. 9-asrdan qushlarni maxsus o'rgatilgan lochinlar yordamida ovlana boshlangan. 10—17-asrlarda esa ovning bu usulidan foydalanish ommaviy tus olgan. Tarixiy manbalardan ov qilish uchun 17-asrdan ilgari Buxoroga Rossiyadan maxsus o'rgatilgan lochinlar olib kelingani ma'lum. O'zbe-kistonda qushlarning 100 dan ortiq turi sport, havaskorlik va an'anaviy ov ob'yekti qisoblanadi. Ovlanadigan qushlar tog', cho'l, suv, o'rmon va boshqa eko-logik muhitlarda tarqalgan. Yer yuzida ko'proq g'ozsimonlar, tovuqsimonlar, balchiqchisimonlar turkumlarining va-killari ovlanadi. Respublika, asosan, suzuvchi qushlar (o'rdaklar, qashqaldoqlar, balchiqchilar va boshqalar), kaklik, kir-g'ovul, bedana va kaptarlar ovlanadi. Shuningdek, qarqaralar, bulduruklar, chu-g'urchuqlarni ovlash ham kuzatilgan. 19-asr oxirida Yer yuzida, ayniqsa, Yevropada qushlarni ovlash g'oyat kuchayib ketdi, har yili bir necha mln. qushlar ovlanadi.

O'zbekistonda sportchi va havaskor ovchilar har yili suvda suzuvchi minglab qushlarni ovlaydi. Ularning asosiy qismini o'rdaklar va qashqaldoqlar tashkil etadi. Ovlanadigan hayvon turlari resurslaridan barqaror foydalanish maqsadida hozir 40 ga yaqin ovchilik va baliqchilik xo'jaliklari tashkil etilgan. Ularning katta shemi suv oldi hududlarida joylashgan bo'lib, suvda suzuvchi qushlarni ovlashga ixtisoslashgan. Ov qilish qoidalari, muddati va miqdorini tegishli tashkilotlar nazorat qilib turadi.

Keyingi yillarda Ov qushlari yashashiga salbiy ta'sir etuvchi omillarning ko'payganligi inobatga olinib, ularni yashash joylarida, migratsiya va qishlash davrida muhofaza qilishni kuchaytirish, huquqiy jihatdan takomillashtirishni amalga oshirish hamda muvoffiqlashtirish maqsadida suvda suzuvchi qushlarni o'rganish bo'yicha xalqaro byuro tashkil etilgan. Suvda suzuvchi qushlar majmuini, shuningdek, ayrim turlari muhofazasini ko'zda tutib, xalqaro konvensiyalar, bitimlar tuzilgan. Oqbosh o'rdak, ola qanot, marmar churrak, to'xta va yo'rg'a tuvaloklar kabi ov qushlari Xalqaro va O'zbekiston Respublikasi Qizil kitoblariga kiritilgan.³

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1.O'zME. Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil.

³ O'zME. Birinchi jild, Toshkent 2000-yil.